

Gondolatok egy József Attila-vers komplex esztétikai elemzéséről

A vers, amelynek részletes elemzésével foglalkozom, *József Attila: Medvetánc* című verse, a jelenlegi tantervben az általános iskola nyolcadik osztályának kiegészítő anyagában, a szöveggyűjteményben található.

Mindig vonzott ez a vers, de félttem is az elemzéstől. Milyen segítséget ad a meglévő szakirodalom? Milyen lehetőséget kínálnak a társművészetek? Első probléma: a medvetáncoltatás, hiszen a mai gyermek számára ez ismeretlen fogalom. Forrásokat kerestem a vásári mutatóanyagok szertartásos eseményéhez. A tanári kézikönyv segített ebben. A másik fogódzó a tankönyvben levő illusztráció a „Medvetánc” című vershez. A mesebeli, mézeskalács-diszítésű kép felkelti a tanulók fantáziáját, segít a beszélgetés megindításában.

Következő lépés a költő valóságélményeinek kutatása volt. Két élményforrásra találtam. Az egyik, Bartók 1908-ban komponált zongoradarabja, amely hatással volt a költőre.

„A vers ritmikus képletében nem, vagy csak igen szabadon követte a zenét. Csak a strófa második felének és a brummogó refrénnek ritmusát merítette a Bartók-dallam harmadik sorából; viszont magát a refrént valóban ott találhatta a zenében, a visszatérő döngő dudabasszusok a négyhangos bordun formájában” – írja Szabolcsi Bence. Íme a kétféle ritmus:

Bartók:

Maga a szerkezet így alakul:

Bordun refrén
A táncdallam
Refrén

A táncdallam mélyebben, tovább vezető
függelékekkel

Refrén

A táncdallam

Refrén

Fokozás, éles tetőpont, kibontás

Refrén
Csonka, hanyatló ismétlés
Refrén
Utóhang

József Attila:

1. Táncbahívás
refrén
2–4. Hetyke maga-kelletés

Refrén

5–7. Gúnyos kéregetés:

Éles tetőpont

Refrén

„A vers felépítése tehát hasonló, de mégsem ugyanaz. A zongoradarab utolsó harmadában kulminál, s egy utóhangban búcsúzik; a vers a végén, csattanószerűen emelkedik fel. Bartók darabja így inkább csak elindítója és kerete lehetett a „Medvetánc” gondolatának, hangban, indulatban, ritmusban és dinamikában ihlette meg, koncepciójában sokkal kevésbé” – elemzi Szabolcsi Bence.

A folklór hatása egyértelmű. Bartók 1944-ben, amikor felesége hangversenyen játszott a Szonatinát, néhány szóval elárulta a mű és a dallam eredetét:

„Eredetileg román néptáncscsokrot terveztem zongorára. Ebből válogattam ki három részt, és neveztem el Szonatinának. Az első tétel, a Dudások... két tánc, amelyet két dudás játszik... A második tétel dallamát, a medvetáncot egy paraszthege-dűs játszotta nekem a G és D húron, a két mély húron, hogy jobban hasonlítson a medve hangjához. Általában a hegedűsök az E húrt használják. Az utolsó tétel szintén két népdaltémát tartalmaz, amelyet paraszt hegedűsöktől hallottam” – olvashatjuk Bartók vallomását Kroó György könyvében.

A másik élményforrás József Jolán tollából Attila gyermekkori emléke Urszovic-sról, a medvéről, „akit” Radu nagyapa tanított meg táncolni.

József Attila édesapja hintalovat faragott, a gyerekek köréje ültek, „Attila Jocó ölében kuporgott”. Az apa gyermekkori élményéről mesélt, arról, hogy Radu nagyapa egyszer egy apró medvebocsot hozott haza az erdőből.

„– és mit csinált a kis medvebocs? – kérdezték.

– Megnőtt, Radu nagyapátok csecsszopó üvegen nevelte föl. Később kukoricát kapott. Megevett egy nap négy kiló kukoricát is Urszovics, mert ez lett a neve. De apám előbb a dudát nyekergette neki, hogy táncoljon rá, csak aztán kapta a kukoricát. Meg vadmézet is. Így tanult meg Urszovics táncolni.

– Papa látta táncolni? Es hogyan táncolt? – kérdezték a gyerekek feldűltan a kíváncsi-ságtól.

– Két lábon járva lengette a vastag derekát, meg bólogatott a bozontos fejével, aztán fordult. Aj, de szépen forgott a nagy, kerek talpán. Örült a szíve annak, aki látta. A tél derekán apám visszaeresztette az erdőbe, mert nagy bánkódás sötétült rák”.

Ezután olyan szakirodalomra volt szükségem, amely segítséget ad a verselem-zéshez. *Levendel–Horgas* könyve József Attila költészetének elvontabb problémáit elemzi; *Tamás Attila* világképbe helyezetten foglalkozik a művekkal, a részelemzés az egészben áll össze. *Török Gábor* tanulmánykötetei nyelvészeti oldalról vizsgálják a jelentéseket. *Szabolcsi Miklós*, *Balogh László*, *Fővény Lászlóné* munkái szélesebbre tágitják a József Attiláról alkotott ismereteink határát, költészetének sokoldalú elem-zését, értékelését frissítik fel. *Megyer Szabolcs* a vers képeit, strófaszerkezetét elemzi a tanár számára.

„1932-ben, a Medáliák után négy évvel írta József Attila a Medvetáncot, amelyet egyetlen, éltében megjelenő gyűjteményes kötete (1934) címadó versévé tett.” – írja *Levendel–Horgas*. Különös jelentősége van, hogy kötetcímmé tette meg a költő, mert gondolatkörének magja a többi versben részleteiben vagy érintőlegesen megtalálható.

A zeneiség ragadja meg először az embert. A „Brumma, brumma, Brummadza” olvasása közben szinte halljuk a Bartók-zenét a táncoltatást aláfestő dudaszót. Az „m” hangzók is érzékeltetik a lomhaságot. „A medve morgó, dörmögő, néha elismerő, néha rosszkedvű hangjának utánzása ez” – írja *Megyer Szabolcs*. Kirajzolódik a medve alakja. Az első sor négy kétszótagos nominális állítmánya alapján, a vesszők szü-netjelzésével szinte a darabos, nehézkes tánc ritmusát érezzük. A felkiáltás is felhívja a figyelmet az állatra. Az egyes szám 3. személyű kérdező a medvetáncoltatóra utal. A „fordulj” felszólító igealak mozgásra biztat, jelzi a közönséget is.

A valóságos medvetáncoltatás szertartása három részből állt. József Attila a vers szerkezetében is ezt a hármas tagolást alkalmazta. Az első tehát: a táncbahívás. A versszakok 5. sora is jól aláfesti ezt hangulatilag. A vidám sorok olvasásánál meghök-kent először a „Láncos” kifejezés. Milyen tánc az, amelyet láncra verve járnak? Bennem ezt váltotta ki ez a kép, míg *Megyer Szabolcs* szerint a „láncos” kifejezés ebben a szöveggörnyezetben az ékesítés ékszere csupán, nem megalázó kifejezés.

A másik a „vászorogsz” ige, amely lehűti a jókedvet, disszonáns hangot üt meg. Hiszen a medvetáncoltatók mocskos, loncsos, agyonéheztetett medvéinek kevés a kedvük a láncra. A kérdés „a medvetáncoltató gúnyos kérdése (ez) önmagához” – írja *Megyer Szabolcs*. Maga József Attila „mondja ki tudatos szerkesztési elvét, Bartók

zenéjéről tervezett tanulmányának vázlatában: „Csak disszonancia által lehetséges alkotás. A konzonancia nem egyéb megértett disszonanciánál.” Ez a disszonancia a groteszk kifejezési formája ebben a versben. A hetyke magakelletés a „szertartás” második fázisa. A 2-4. versszakban ez tárul elénk. Egyes szám 1. személyben a medve szólal meg.

A „Híres, drága bunda” a gazdagság képzetét kelti. De „körömmel” kézzel-lábal kellett összekaparnia. Apró darabokból toldozott, foltozott ez az öltözék, ami a szegénységre utal.

A gazdagság és szegénység képe egymásba oldva jelenik meg, egymáshoz nem illő elemek egybeolvasztása adja a groteszket. „Nyusztból, nyestből, mókusból.”

„Alliteráció a „ny” hangokból, s remek harmónia az eredethatározói ragokból: -ból, -ból, -ból. Mindez együtt olyan zene, amelynek sajátos hangszerelése József Attila verseiben gyakran lep meg minket.” A strófa legsúlyosabb sora a negyedik; nemcsak kis állatokból készül a medve bundája, hanem: „kutyából, meg farkasból.” Főleg a farkas emlegetése ad súlyt a hetvenkedő kijelentésnek, hiszen olyan rablóról van szó, mely falánkságában és álnokságában nem talál vetélytársat.” – fejtegeti Megyer Szabolcs. A „gyöngy” is a díszítettség, a gazdagság jele. A szelíd medve megmutatja fogait.

„Az ilyen főnevek többes számú használata csúnya hiba, magyartalanság lehet. És itt? „Gyöngyöt őszig válogattam, fogaimra úgy akadtam.”

Válogattam: gyakorító ige. Válogatni csak sok gyöngyből lehet: nem egyszerre szerzi meg gyöngyfogat, azaz fogsorát a medve, hanem darabonként, egyenként, folyamatban. Érdemes fölfigyelnünk rá, hogy a versben számos helyen, ahol a többesnek nem volna funkciója, egyes számú alak áll: „aj de szép a kerek talpa!”; „Mér a markosnak *marékkal*. (Ha nem azzal, *körömmel*.”; „Ha megfázik a lába. | takaróddzék deszkába.” A válogattam – fogaimra: a képi elemek összeegyeztetésének szép példája” – írja Török Gábor.

Nemcsak a fogát, de erejét is érezzük a következő sorokból:

„Kéne ott a derekam,
ahol kilenc gyerek van.”

„Hát nem groteszk, burkoltan ellentmondásos az, hogy a láncon tartott medve derekát kínálja a szegénységnek, mely ugyancsak a tőke táncoltatója, lánkra vertje?” – fogalmazza meg a gondolatot Megyer Szabolcs.

A lassú öntudatraébredés, a támadó hang, rejtett fenyegetés, rokon a jóságversekből kiábrándult költő „szegényember” verseivel. Ezen a ponton, folklorisztikus alapon érintkezik a Medvetáncsal. A negyedik versszakban lelassúdik a mozgás. Az „s” mássalhangzók szinte visszafogják a lendületet. A fáradtság az oka, nem a modell állás. Ezért is csúfolja ki a bámuló közönséget, kiragadva közülük a kócos hajú nénit:

„A feje a néninek éppen jó lesz pemszlinek”.

A népies, falusi kifejezések hangulata a „pingál”, „pemszli” is groteszk, nem illik a portrékészítéshez. Lehetséges, hogy az öcsödi emlékek szókincsének egy-egy kifejezése?

A „népies-varázsos versek hangvételét alakítja át keserű játékosaggá, különös groteszkké.” – állapítja meg Tamás Attila. A medve bemutatása, alakjának megjelenítése szinte emberi öltözékben látható. „A Medvetánc medvéjének antropomorf ábrázolása többek között a kismimizett nép fogalmának művészi emberiesítése is” – vallja Török Gábor.

A gúnyos kéregetés fejezi be a mutatóványt.

„Kinek kincse van fazékkal”, vigyázz rá, nem fizet.

A markos-körmös, a sok – kevés fogalmának ellentétét hordozza magában. A „k” mássalhangzó kíméletlen keménysége teszi rideggé az amúgy is szűk adakozást.

A szép a réz kerek „virága” guruló rézpenz járna a produkcióért. Az „r” alliterálása a sapkába guruló krajcár látványát idézi, ellentétes ez a „Fukar” kasznárral, „akinek öt hete zsebbe nőtt a két keze”. A páros testrészek „két” mennyiségjelzős használata sugalmazó, stilisztikai erejű.

„Mindkét keze zsebbe nőtt, azaz egyiket sem húzza elő egy pillanatra sem, hogy kifizesse (az ötheti) munkát!” – mondja Török Gábor.

Nyíltan először itt jelenik meg a társadalmi rendre utaló közvetlen képanyag. Itt érzi az olvasó legjobban, hogy az egész vers metaforikus jellegű.

Az állat nem kap semmit, „ingyen” mutogatja önmagát, és ha már halálratáncolta életét, „takarózzék deszkába.” Nyugodtan megdögölhet. Groteszk a medve és a korporsó együtt emlegetése is. Keserűvé, irónikussá válik a hangja, ez a vers tetőpontja. A refrén a játékosságtól a fenyegetésig crescendószerűen felerősödik, a mondanivalót húzza alá, a szegénység, a kiszolgáltatottság fájdalmát. A vers hangulati íve is ezt követi. Az eleinte humoros hangvétel gúnyossá majd átkozódóvá válik.

Szinte kínálkozik a hangerővel való érzékeltetésre a szavalókórus alkalmazása.

Az utolsó versszak olvasása után élesen vetődik fel a kérdés, hogy ki beszél.

A medve és mégsem az. Szinte egymásba játszó (nem igazi párbeszéd formára épülő mint pl.: a Szegényember balladája) megoldás ez.

Ekkor válik világossá, hogy miért adta a költő ezt a címet a versnek, hogy nem valódi medvetáncolat ez, hogy súlyos társadalmi mondanivalót hordoz.

A folklorisztikus vershez magyaros verselést alkalmaz a költő, 2 ütemű 7-est, 8-ast (4 + 4; 4 + 3) és páros rímet.

Az ötödik sor páratlansága, rímképlete művészi módon képviseli a disszonanciát, a tartalom hordozója. „A népi és a modern, a nemzeti és az egyetemes emberi, a mélység és magasság bartóki szintézisére vállalkozik az 1930-as évek elején József Attila” – állapítja meg Balogh László.

Érdekes feladat (bár veszélyes is!) a társművészetekkel való gondolati, hangulati, szerkezeti, formai összevetés. Érdekes olvasmány ebből a szempontból *Szabolcsi Miklós József Attila, Derkovits Bartók-kísérlet* című írása. Az összevetés kérdéseiről így ír:

„Talán leher szólni azonos jellegű, hasonló irányú folyamatokról, törekvésekről, fejlődésről. Mégpedig két irányban is: azonos osztályélmények, azonos kiindulás, azonos vagy hasonló történelmi élmények, azonos vagy hasonló politikai meggyőződés, azonos vagy hasonló reakció a kor feladta kérdésekre: talán létrehozhat azonos vagy hasonló jelenségeket a művészetekben. S más oldalról – vagy pontosabban: evvel összefüggően, s ebből következően – egy kor kifejezési lehetőségei, ábrázolási módszerei és divatja, szerkesztési módja s eljárásai – különösen az előbb említett politikai – eszmei élmények esetén – létrehozhatnak különböző művészetekben analóg eredményeket.”

Szerinte „ami a költészetben József Attila, az a festészetben Derkovits Gyula”. „Mindketten a munkásosztály képviselői voltak, annak élményeit hordozták, egy politikai célért küzdöttek, művészetükben egyformán nagy hangsúlyt kapott a dolgok lényeges összefüggésének kutatása, egyformán nagyrabecsülték a tudatosságot. Végül: mindketten a munkásosztály nemzeti küldetésének és nemzetközi hivatásának kifejezői.”

Mindketten a szocialista művész új típusai. Intellektus és ábrázolóképeség, a líra és ész, a valóság és lényeg új egysége hatja át művészetüket.

A Derkovits-albumot lapozgatva egy olyan képre akadtam, amely szerintem alkalmas arra, hogy a tanítási óra végén erről beszéljünk a tanulókkal, hogy megfigyel-

tessük a verssel való azonosságát, különbségét. A kép címe: *Kintornások* (Tüzevő vándorartista.) 1927-ben festette Derkovits. Jól látható, megfelelő nagyságú a kép Körner Éva Derkovitsról szóló monográfiájában.

Legelőször a téma hasonlósága ragadja meg a nézőt. A néhány fillérért szórakoztatni kényszerült embert ábrázolja a festő, a költő is. A mondanivaló azonossága is világos.

A képen látott két alak megformálása, különösen a nő egész mozdulata, földhözragadt, szájalomra méltó alakja igazolja, hogy rákényszerült arra, hogy magát mutogassa.

A perifériára szorult cirkuszos pár társadalmi helyzete, kiszolgáltatottsága világos, szinte önkénytelenül ez a sor szövik az ember ajkára: „Hová vándorogsz vele?” Tovább gyűrűzik az emberben a gondolat, a művész groteszk helyzetének bizonyítására, gondoljunk csak az abszurd drámákra, Picasso artistáira és Fellini bohócaira.

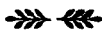
A színek nagyszerűen kifejezik ezt a gondolatiságot, a kékek, sárgák, vörösek harsogását azonban művészien oldja a barna és a tompa zöld.

A lényegyet kiemeli, kiszakítja a környezetből, hiszen hiányzik a képről a közönység, akiket szórakoztatni kívánnak. Az alakok szinte lebegnek, helyzetük alkalmi, nem tartoznak a házhoz, nem kötődnek a környezethez, térből és síkban is különállóak. Az összhatás mégis egységes, a képet a színek tartják össze.

A művészeti ágak rokon vonásainak felfedezésekor a tanulók érzelmi, akaratú élete, elemzőképessége jól alakítható, formálható. A komplex esztétikai elemzés azt is elősegíti, hogy a gyermekben ne differenciálódjanak a különböző művészeti ágak, hanem együtt éljenek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Levendel-Horgas: A szellem és a szerelem Gondolat, Bp. 1970.
2. Tamás Attila: József Attila Magyar Irodalomtörténet 6. kötet.
3. Török Gábor: A líra: logika Magvető, Tiszatáj 1968.
4. Török Gábor: József Attila-kommentárok, Gondolat, Bp., 1976.
5. Balogh László: József Attila, Nagy Magyar Írók, Gondolat, Bp., 1969.
6. József Jolán: A város peremén Atheneum Könyvkiadó N. V.
7. Szabolcsi Miklós: József Attila, Derkovits, Bartók-kíséret MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XIV. 1–4. sz.
8. Szabolcsi Bence: József Attila „dallamai” Csillag, 1955. május IX. évf. 5. sz.
9. Megyer Szabolcs: József Attila Nagy Íróink II. Tankönyvkiadó Bp. 1968. 218–220. l.
10. Kroó György: Bartók kalauz.
11. Dési Huber István: Derkovits élete és festészete. Népszava, 1942. III. 22.
12. Körner Éva: Derkovits Gyula.

DARAGÓ JÓZSEF
Debrecen

Játék és matematika

A matematikaoktatás korszerűsítésére irányuló törekvések, illetve a bevezetésre kerülő reformok ma már szinte egyetlen oktatási formát, iskolatípust sem hagytak érintetlenül.

Az egyik legalapvetőbb szemléletbeli változtatás az általános iskolák alsó tagozatos matematika oktatásában jelentkezik. A *számtanból matematika* – nem csupán